

Sebeb-i Vürûdun Kapsamını Genişletme Çabası Olarak Sebeb-i Rivâyet*

Serkan Demir**

I. Giriş

Tarihin herhangi bir döneminde vuku bulan bir olayın hangi koşullarda gerçekleştiğini bilmenin tek yolu, hâdiseye şahit olan kimselerin aktardığı bilgilerdir. Olaya şahit olmamış ya da şahit olan kimselerden kendisine bilgi ulaşmamış bir kimsenin bu koşullarla ilgili yapacağı açıklamalar ise tahminden öte bir değer taşımayacaktır. Bundan dolayı gerek Kur’ân âyetlerinin iniş nedenleri hakkında bilgi veren sebeb-i nüzûlun, gerekse hadislerin söylendiği ya da yapıldığı ortam hakkında bilgi veren sebeb-i vürûdun tesbitinin sadece müşahede ya da nakil yoluyla olabileceği savunulmuştur. Muhakeme, istidlâl ve içtihat gibi yollarla sebeb-i nüzûlun ve sebeb-i vürûdun tesbiti ise doğru karşılanmamıştır.¹ Bununla birlikte mevcut bilgilerin hadisi anlamada yetersiz kaldığı durumlarda İslâm âlimleri, ilmî birikimleri çerçevesinde hadislerin gerekçeleri hakkında çeşitli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu çerçevede hadislerin vürûd ortamına ve gerekçelerine dair malumat elde etmek için kullanılan verilerden birisi de, bu çalışmada “sebeb-i rivâyet” olarak adlandırmayı uygun bulduğumuz bilgilerdir. Bu araştırmada, öncelikle sebeb-i rivâyetle neyi kastettiğimiz hususunda açıklamalar yapılacak; ardından bu isimlendirmenin gerekliliği, bu bilgilerin sebeb-i vürûd ile arasındaki ilişki ve sebeb-i rivâyet kapsamında değerlendirilen rivâyetlerin fonksiyonu ele alınacaktır.

* Bu çalışma *Rivâyet Kitaplarında Esbâbü’l-Hadis* (Marmara Üniversitesi, SBE, Danışman: Doç. Dr. Hasan Cirit) adıyla hazırlamakta olduğumuz doktora tezimizden hareketle hazırlanmıştır.

** Ar. Gör., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, sedemir@gmail.com

¹ Ebü’l-Hasan el-Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl* (nşr. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Riyad 2005, s. 96; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 2008, s. 75-76; a.mlf, *Elfiyetü’s-Suyûtî fi ilmi’l-hadis* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) ty. yy., s. 106 (nâşirin açıklaması).

II. Sebeb-i Rivâyet Kavramı

Sözlükte “*ip, vesile, vasıta, şefaathçi, yol, hayat, dostluk, sevgi ve yakınlık*” gibi anlamları bulunan² sebeb kelimesi ile “*Hz. Peygamber’in sünnetini aksettiren hadislerin, haber verenlere isnad edilerek nakledilmesi*”³ anlamına gelen rivâyet kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan “sebeb-i rivâyet” terkiibini, “*sahâbînin, merfû bir veya bir kaç hadisi aktarmasına vesile olan her şey*” şeklinde tanımlayabiliriz.⁴

Tarafımızdan incelenen eserlerde bir ıstılah olarak kullanımına tesadüf etmediğimiz sebeb-i rivâyet terkiibinin,⁵ bu çalışmada incelenmesinin temel nedeni, esbâbü vürûdî’l-hadîs alanında elimizdeki en kapsamlı eser olan İbn

² Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Beyrut 1990, I, 145; İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratü’l-luğa* (nşr. Remzi Münir Ba’lebekî), Beyrut 1987, I, 69-70; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luğa*, Kahire 1967, XII, 312-314; İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut ts., I, 477-479; Firuzâbâdî, Meccuddîn Muhammed b. Ya’kûb *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Kahire 2008, s. 736-737; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 2013, I, 451-453.

³ bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 322. Rivâyet kelimesi “kuyudan su çekmek, birine su getirmek, su başına gitmek, kana kana su içmek gibi anlamlara gelen “ravâ” fiilinin mastarıdır. Rivâyet kelimesi önceleri suyu taşımak anlamında kullanılırken, zamanla anlamı genişleyerek şiiir ve nesir gibi sözlü ifadeleri aktarmak için de kullanılmıştır (bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 347-348). İlk devir İslâm âlimleri bazı kelimeleri lügat manalarından alarak mecazî birer ıstılah hâline getirmişlerdir. Râvî, mervî ve rivâyet kelimelerinin sözlük anlamları ile ıstılahî anlamları arasındaki ilişki bu açıdan dikkate şayandır. Buna göre bu kelimeler seçilirken Allah Resûlü bir “pınar”a benzetilmiştir. Mervî (taşınan şey) yâni “su” ise onun hadisleri olmuştur. Su taşımak, yerini hadis rivâyet etmeye yâni Hazreti Peygamber’in söz ve fillerini taşımaya bırakmıştır. Bu çerçevede su taşıyanın adı da hadis râvisine dönmüştür ki artık onun kabında çeşme suyu değil, Peygamber pınarının suyu vardır (bk. Ali Yardım, *Hadis*, İstanbul 1997, I, 62-63) Böylece maddi hayatın devamında suya olan ihtiyaç ile dini hayatın devamında “hadis”e olan ihtiyaç bir birine benzetilmiştir. Sebeb-i vürûd terkiibindeki “vürûd” kelimesinin seçiminde de böyle bir incelik dikkat çekmektedir. Zira bu kelime “suya girmeden suyun etrafında dolaşmak suya yakın olmak” gibi bir anlam ifade etmektedir ki, bu hadisin suya benzetildiği bir ortamda tam olarak sebeb-i vürûdun anlamını vermektedir.

⁴ Sahâbî haricinde tabîinin hatta daha sonraki nesillerin hadisle ıstıshâdı da bu kapsamda değerlendirilebilir. Çünkü sonraki döneme ait bilgiler rivâyet tarihiyle ilgili özellikle de tedvin öncesi döneme ait önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak konuyu tartışmamıza vesile olan İbn Hamza’nın eserine özellikle sahâbînin ıstıshâd ettiği hadisleri alması ve gerek tefsir gerekse fıkıh tarihinde sahâbînin değerlendirmelerine özel önem verilmesi nedeniyle bu çalışmada tarifiin sahâbeyle sınırlandırması uygun bulunmuştur.

⁵ Bu terkiibe, bir ıstılah olmasa da, bazı kaynaklarda yukarıda yapılan tarifi destekler tarzda yer verilmiştir. Meselâ bk. Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-kâri şerhi Sahîhi’l-Buhâri* (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed), Beyrut 2001, V, 323; Muhammed b. Allân (ö. 1057/1648), *Delîlü’l-fâlihîn li-turuki Riyâzi’s-sâlihîn*, Beyrut 2004, II, 325.

Hamza'nın (ö. 1120/1708) *el-Beyân ve't-ta'rif*inde sebeb-i rivâyet ile ifade edilebilecek pek çok bilgiye sebeb-i vürûd ile aynı düzlemde yer verilmesi ve bu durumun zaman zaman karışıklıklara neden olmasıdır. Nitekim söz konusu kavram kargaşası son dönemde farklı araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve bunun önüne geçmek amacıyla böyle bilgiler için “**sebebü irâdi'l-hadîs**”⁶ ya da “**sebebü zikri'l-hadîs**”⁷ gibi ıstılahların kullanılması önerilmiştir.

İbn Hamza'dan önce sebeb-i vürûdu konu edinen bazı âlimler de “sebeb-i rivâyet” kapsamında değerlendirebilecek bazı bilgilere işarette bulunmuştur.⁸ Ancak bu bilgilerin sebeb-i vürûd bilgileriyle beraber yoğun olarak kullanılması İbn Hamza'nın *el-Beyân ve't-ta'rif* adlı eserinin mukaddimesinde İbn Nâsiruddîn ed-Dîmeşkî'den (ö. 842/1439)⁹ naklettiği şu açıklamalarla başlamıştır:

Bir hadisin söylenme nedeni Hz. Peygamber'in döneminde olabileceği gibi sonraki dönemde de olabilir. Bazı hadisler için ise iki durum birden söz konusu olabilir. Örneğin “*Fâtıma benden bir parçadır*” hadisinin Hz. Peygamber döneminde bir söyleniş sebebi olduğu gibi, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde de bir söyleniş sebebi vardır. Bu hadisin Hz. Peygamber tarafından söyleniş sebebi Hz. Fâtıma ile evli olan Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in kızıyla da nikahlanmak istemesidir. Çünkü Hz. Peygamber bunu duyunca “*Fâtıma benden bir parçadır*” diyerek bu durumu hoş karşılamadığını belirtmiştir. Bu hadisin Hz. Peygamber'in vefatından sonraki sebebi ise Mısver b.

⁶ bk. Reyân, Nizâr Abdülkadir Muhammed, “Esbâbü vürûdi'l-hadîsi'n-Nebevî ve irâdihî”, *Sahifetü Dârü'l-ülüm li'l-lugati'l-arabiyyeti ve âdâbuha ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 2005, XIII, sy. 23, s. 107. Reyân, sebebü irâdi'l-hadîsi “Sahâbiyi bir veya daha fazla hadisi rivâyet etmeye yönelten sebeb” olarak tarif eder ve kendisinin oluşturduğu bu terimin diğer ilim ehlince de kullanılmasını tavsiye eder. (s. 113). Ancak klasik literatürde bu terkinin sözlük anlamıyla paralel olarak rivâyeti bir kitaba alma veya bir başlık altında zikretme anlamlarında kullanılmasından ötürü bu çalışmada “sebebü irâd” terkinin tercih edilmemiştir.

⁷ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasit fi ulûm ve mustalahi'l-hadîs*, Cidde 1983, s. 468.

⁸ Esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmi, hadis usûlü eserlerine müstakil bir başlık altında inceleyen ilk âlim olan Bulkînî hadislerin söyleniş sebeplerini bilmenin faydaları hakkında bazı örnekler vererek çeşitli açıklamalarda bulunduktan sonra sahâbilerin hadisle istihâdına (sebeb-i rivâyet) dair bazı örnekler verir. Ancak Bulkînî söz konusu örneklerin ardından sebeb-i rivâyet ile sebeb-i vürûd bilgilerinin aynı değerde olmadığına dair bazı açıklamalarda bulunur. Bulkînî'ye göre bir hadisin anlaşılmasında merfû sebeb bilgisi, (yani Hz. Peygamber'in hadisi söylemesine vesile olan duruma dair bilgi) hadisle istihâd edilmesine gerekçe olarak zikredilen bilgilerinden (sahabinin herhangi bir vesile ile o hadisi zikretmesinden/sebeb-i rivâyetten) daha öncelikli ve kuvvetlidir. bkz. Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salah ve Mehâsinü'l-İstihâd* (nşr. Âişe Abdurrahmân), Kahire ty., s. 707.

⁹ Asıl adı Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah'tır. Hadis ve fıkıh alanında eserleri olan İbn Nâsiruddîn, Hicrî 777-842 yılları arasında yaşamıştır. (Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *He-diyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannaftin*, İstanbul 1955, II, 193).

Mahreme'nin,¹⁰ Ehl-i beyt mensuplarıyla beraber Medine'ye gelen Zeynelâbidin'e başlarına gelen musibetlerden dolayı teselli etmek ve taziyede bulunmak için bu hadisi söylemesidir. Bundan da anlaşılmaktadır ki bazı rivâyetlerin sahâbiden aktarılan sebebi vürûdları gibi, nübüvvet asrından sonra da birtakım sebepleri olabilmektedir.

Son dönemlerde bazı âlimler bu konuda farklı düşünmektedirler. Ancak bizce Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir hadisin söylenmesine neden olan bilginin aktarılması daha uygundur. Çünkü sahâbiler Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini farklı durum ve şartlarda ezberlemişlerdir. Bundan dolayı onlardan aktarılan vürûd bilgisi [bir hadisle istişhad gerekçeleri] Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve sebebi bilinmeyen hadislerin sebebi hakkında fikir verebilir.¹¹

İbn Hamza, İbn Nâsiruddîn ed-Dîmeşkî'nin yukarıdaki görüşlerini nakletmekle kalmamış, bu düşünceyi pratiğe de geçirmiştir. Nitekim İbn Hamza'nın eserinde, bir kısmında “اسبب بعد عصر النبوة/Nübüvvet asrından sonraki sebab” kaydıyla, bir kısmında ise herhangi bir açıklama olmadan¹² bu kapsamda değerlendirilebilecek pek çok örneğe yer vermiştir.

Hadislerin gündeme geldiği ortama vâkıf olan sahâbilerin her hangi bir hadisle istişhadı söz konusu hadisin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabilir. Ancak sahâbenin Hz. Peygamber'e ait bir bilgiyi aktarmasına vesile olan olayın sebebi vürûd kapsamında değerlendirilmesi bazı eleştirilere neden olmuştur. Örneğin Muhammed Ebû Şehbe (ö. 1983) konuyla ilgili şöyle der:

Sebeb-i vürûd ile kastedilen, Hz. Peygamber'in hadisi söylemesine sebep olan şeydir. Sahâbinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir gerekçeyle bir hadisi zikretmesi ise sebebi vürûd olarak isimlendirilemez. Bu bilgiler ancak “**sebeb-i zıkr**” olarak adlandırılabilir. Meselâ şöyle denebilir: “Sahâbinin bu hadisi zikretme sebebi şudur.”¹³

Sebeb-i vürûd rivâyetleri arasına sebebi vürûdün de dâhil edilmesine bir diğer haklı itiraz ise sebebi vürûd ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Malezyalı araştırmacı Muhammed Asrî'den gelmiştir. O, bu konuda şunları söyler:

Sahâbenin hadisle istidlâlini sebebi vürûd ile ilişkilendirmek kabul edilemeyecek bir durumdur. Çünkü sahâbiler, hakkında nas olmayan bir durumla karşılaşmalarında ictihad etmişlerdir. Nitekim onların herhangi bir konuda hüküm verirken ya da delil

¹⁰ Sahâbenin küçüklerinden olan Ebû Abdurrahmân Misver b. Mahreme hicretin ikinci yılında dünyaya gelmiştir. Hz. Osman, evi muhasara edildiğinde Şam valisi Muâviye'yi durumdan haberdar edip yardım istemesi için elçi olarak Misver b. Mahreme'yi göndermiştir. Muâviye'nin hilafeti döneminde Medine'den ayrılmayan Misver, onun yerine geçen oğlu Yezîd'e biat etmemiştir. Hicrî 64 yılında, Yezîd'in birlikleri tarafından Kâbe'de yangın çıkarıldığı sırada yaralanan Misver bu olaydan kısa bir süre sonra vefat etmiştir (bk. Hâbil Nazlıgül, “Misver b. Mahreme”, *DİA*, Ankara 2005, XXX, 192).

¹¹ İbn Hamza, *el-Beyân*, s. 9.

¹² İbn Hamza bazı durumlarda sebebi vürûd rivâyet olarak verdiği bilgiler için özel bir ifade kullanmamıştır. Ancak o, bu rivâyetlerin de senedi hakkında bilgi vererek sebebi vürûd rivâyet ile sebebi vürûd bilgilerinin birbirleriyle karışmasının önüne geçmiştir.

¹³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 468.

getirirken hadis kullanmaları da bir çeşit ictihaddır. Müctehidin ise hem doğruyu bulması hem de yanılması mümkündür. Ayrıca sahâbînin [İslâm âlimleri nezdinde] önemli bir konumu olsa da, onlar hata yapmaktan masum değillerdir.

Bu konu ile ilgili bir diğer önemli mesele de, sahâbîlerin çokça mürsel rivâyette bulunmasıdır. Onların bir kısmı, hadisin sebebini bilmedikleri için hadisi yanlış anlamış veya hadisin bir kısmını işitip bir kısmını işitmemiş olabilirler. Ayrıca bazen olay esnasında sahâbî orada olsa da konuyu tam anlamamış da olabilir. Dolayısıyla onların istişhâdları ile sebeb-i vürûdu aynı seviyede görmek doğru değildir.¹⁴

Görüldüğü üzere, gerek Ebû Şehbe'nin gerekse Muhammed Asrî'nin yönelttikleri eleştirilerin temelinde, sebeb-i vürûd ile sebeb-i rivâyetin birlikte yer alması ve ikisinin de aynı değerde olduğu izleniminin verilmesi bulunmaktadır.¹⁵

III. Sebeb-i Rivâyet'i Bilmenin Önemi

Sahâbînin hadisle istişhâdının sebeb-i vürûdun dünunda bir bilgi değeri taşıdığı kabul edilirse bunları nakletmenin bazı faydaları olduğu âşikârdır.¹⁶ Zira sahâbe neslinin ilmî gayretleri ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimleri tarafından takdirle karşılanmış; hadis sahasında olduğu gibi tefsir ve fıkıh alanında da onların değerlendirmeleriyle sonraki nesillerin değerlendirmeleri arasında bir ayrıma gidilmiştir.¹⁷ Bundan dolayı onların bir hadisle istişhâdının bilinmesinin de çeşitli faydalarının olacağı muhakkaktır. Nitekim sebeb-i vürûd ilmi ile ilgili ilk değerlendirmeleri yapan âlimlerden olan Bulkinî (ö. 805/1403), sebeb-i vürûd rivâyetlerinin arasında bazen sahâbîlerin bir hadisi gündeme getirmelelerine vesile olan durumlara da yer vermiştir. Ancak o, sahâbîden aktarılan bu

¹⁴ Asrî, *Sebeb-i vürûdî'l-hadis*, s. 39.

¹⁵ İbn Hamza, sebeb-i rivâyet ile sebeb-i vürûda aynı eser içerisinde yer vermesi sebebiyle eleştirilse de onun bu rivâyetler için bazen özel bir ıstılah kullanması ve rivâyetlerin tamamına senedile birlikte yer vermesi, kıymetli bir birikimi aktarmak olarak da algılanabilir. Nitekim eserinin mukaddimesinden onun bu konuda bazı eleştirilerden haberdar olduğunu ancak sahâbe kavline verdiği değerin bir göstergesi olarak bu rivâyetleri eserine özellikle aldığı anlaşılmaktadır.

¹⁶ Sahâbîlerin sünneti delil getirmeleri ve sünnetle fetva vermeleri ile ilgili bazı örnekler için bk. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İstanbul 2001, s. 259-270.

¹⁷ bk. Yunus Apaydın, "Sahâbî Kavli", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 500-504. Sahâbe tarafından yapılan değerlendirmelerin sonraki nesillerin değerlendirmelerinden daha üstün görülmesinin başlıca nedenleri arasında şunları sıralanmaktadır: a) Nüzûl ve vürûd ortamını bilmeleri, b) Arap diline vukûfiyetleri c) Hz. Peygamber'in gözetiminde yetişmeleri. Sahâbîlerin bu bilgilere vukufiyetleri farklılık göstermesi neticesinde onların yaptıkları değerlendirme, tefsir ve ictihadlar da sahibine göre farklı değerlendirilmiştir.

bilgilerin ardından şu açıklamayı ekler: “*Merfû sebep bilgisi delil olarak diğer sebep bilgilerinden daha kuvvetlidir.*”¹⁸

Sahâbenin herhangi bir konuda hadis rivâyet etmesine vesile olan olayları (sebeb-i rivâyet) bilmenin bazı faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Sistematik hadis rivâyetinden önceki dönemde hadislerin rivâyet sey-
rine ışık tutarak hadis rivâyet tarihine dair önemli bilgiler verebilir.¹⁹
- b) Sahâbînin yaşadığı zaman ile mekândaki sosyal, kültürel ve ekonomik
durum hakkında bilgi verebilir.²⁰
- c) Sahâbînin sünnet anlayışı ile ilgili bilgi verebilir.²¹
- d) İlgili rivâyetin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.²²

¹⁸ Bulkinî, *Mehâsin*, s. 707. Fikhî tartışmalarda kullanılan sebeb-i vürûd bilgisi, merfû hadis ko-
numundayken sebeb-i rivâyet, sahâbînin içtihadı ya da sahâbî kavli durumundadır. Bu se-
beple ikisi için aynı istilahın kullanılması isabetli değildir. Ayrıca sebeb-i vürûd kimi zaman
hadisten bir cüz olup hükmü doğrudan etki eder. Oysa aynı durum sebebi rivâyet için geçerli
değildir. Çünkü burada sahâbînin istishâdî, söz konusu hadisini o konu hakkında söylendi-
ğine değil, ancak o konuda da delil olabileceği anlamına gelir.

¹⁹ Hadis tarihini hadislerin yazılı rivâyeti açısından birbirini takip eden şu üç dönemde incele-
mek mümkündür: Şifahî rivâyetin yaygın olduğu hicrî I. asır, “ferdî ve şifahî rivâyet dönemi”;
hicrî II. asırdan yaklaşık IV. asrın sonlarına kadar süren “sistematik rivâyet dönemi” ve hicrî
V. asırdan miladi XX. asrın başlarına kadar geçen “kurumsal rivâyet dönemi” (bk. Ahmet Yü-
cel, “Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Daru’l-Ha-
disler*, Samsun 2011, s. 37-38). Hadis kaynakları incelendiğinde sebeb-i rivâyet bilgilerinin
özellikle “ferdî ve şifahî” hadis dönemi olarak adlandırılan döneme dair önemli bilgiler ver-
diği görülmektedir. Zira bu dönemde hadisler sahâbeden tâbiûna, genellikle, yeni olaylar üze-
rine veya günlük hayata dair fikhî sorular soruldukça yani bir ihtiyaç üzerine nakledilmiştir.
Ayrıca bu dönemde hoca-talebe ilişkisine dayanan sistemli bir hadis naklinden bahsetmek de
pek mümkün değildir. (Sistemli hadis rivâyetinden önceki dönemde hadis rivâyeti ve sistemli
hadis rivâyetine geçişle ilgili önemli değerlendirmeler için bk. Bekir Kuzudişli, “Oryantalist
Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *Usûl*, 25 (2016/1), 15-19).

²⁰ Bazı örnekler için bk.: İbn Hamza, *el-Beyân*, “إذا سمعتم بالطاعون” rivâyeti; “إن أشد الناس عذاباً”
rivâyeti; “إنما الغاطمة بضعة” rivâyeti; “أنا بريء” rivâyeti; “الإسلام يزيد” rivâyeti; “خلق الله الف”
rivâyeti; “إذا كان في الآخر” rivâyeti. (Bu çalışmada, İbn Hamza’nın, alfabetik olarak hazırlanan,
el-Beyân ve’t-tâ’rif’inde yer alan bu rivâyetlerin kaynak gösteriminde hadis metninin ilk 2-3
kelimesine yer verilmesi tercih edilmiştir. Bununla ilgili eserin farklı baskılarına müracaat
edecek olan kişilere ve bilgisayar ortamındaki kaynaklara ulaşmak isteyenlere kolaylık sağla-
mak amaçlanmıştır).

²¹ Örneğin, Mikdad, Hz. Osman’ı öven birisinin yüzüne toprak serpmiş, kendisine “Neden
böyle yapıyorsun” diye sorulunca “Resûlullah (sas) ‘*Meddahları gördüğünüz vakit, yüzlerine
toprak serpini!*’ buyurdu” diyerek cevap vermiştir. Mikdad’ın bu tavır onun söz konusu hadise
zâhirî yaklaştığını göstermektedir (bk. Müslim, “Zühd”, 68). Ayrıca İbn Ömer’in bir yolculuk
esnasında yolunu biraz değiştirmesi üzerine ona niçin böyle yaptığı sorulara Resûlullah’ın
böyle yaptığını gerçekçe göstermesi de onun zâhirî yaklaşımına bir örnektir (Ahmed b. Han-
bel, *Müsned*, II, 32).

²² Sahâbînin Kur’ân tefsirine değer kazandıran durumun benzeri burada da söz konusudur. Zira
sebeb-i vürûdu bilme ihtimali kendinden sonraki nesillere nazaran daha fazla olan sahâbînin

- e) Sahâbînin eğitim öğretim yöntemi hakkında bilgi verebilir.²³
- f) Sahâbînin hadis bilgisinin farklılıkları hakkında fikir verebilir.²⁴
- g) Sahâbe dönemindeki bazı fikhî tartışmalar hakkında bilgi verebilir.²⁵
- h) Bazen sebeb-i rivâyet olarak adlandırılan olay sebeb-i vürûd bilgisiyle benzerlik gösterebilir.²⁶

karşılaştığı bir olay üzerine delil olarak getirdiği hadisin konuyla bağlantısı daha güçlü olabilmektedir.

- ²³ İbn Hamza, *el-Beyân*, “تبلغ الحلية” rivâyeti; “خلق الله ألف” rivâyeti.
- ²⁴ Örneğin Hz. Ömer, Şam seferindeyken orada veba hastalığının baş gösterdiği haberini almıştır. Bunun üzerine ashâbın farklı kesimleriyle istişarelerde bulunmuş, seferden dönüp dönmek hususunda sahâbe arasında ihtilâf meydana gelmiştir. Bu istişareler neticesinde Şam seferinden vaz geçmiştir. Ancak Hz. Ömer’in bu kararı sahâbeden bazılarının eleştirisine neden olmuş, Hz. Ömer’e “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diye bazı itirazlar yöneltilmiştir. Hz. Ömer ise kararlılığını göstermek için bu itirazlara şöyle cevap vermiştir. “Evet, Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçıyoruz...” Hz. Ömer bu konuşmasını yaparken tartışmalardan haberdar olan Abdurrahman b. Avf gelmiş ve “Bu konuda ben Hz. Peygamber’in bir sözünü biliyorum diyerek şu hadisi rivâyet etmiştir. “*Bir yerde veba olduğunu işittiğinizde oraya girmeyiniz. Bir yerde veba ortaya çıkar, siz de orada bulunursanız, hastalıktan kaçarak oradan dışarı çıkmayınız.*” Hz. Ömer ise bu hadisi duyunca Allah’a hamd etmiştir. (Buhârî, “Tıb”, 30; Müslim, “Selâm”, 98) Görüldüğü gibi, Abdurrahman b. Avf’ın hadisi rivâyet etme sebebi (sebeb-i rivâyet) Hz. Ömer’in ve o esnada orada bulunan kimselerin bu hadisten haberdar olmamalarıdır. Zira bu hadisten haberdar olsalardı bu konuda bir istişareye ya da icthada gitmeye gerek duymazlardı. Bu durum, sahâbilerin tamamının aynı derecede hadis bilgisine sahip olmadığına bir örnek teşkil etmektedir.
- ²⁵ Fikhî konularda sahâbe döneminde yaşanan bazı problemlerin çözümünde kimi sahâbilerin aktardıkları hadisleri burada örnek verebiliriz. Örneğin Hz. Âişe, Abdullah b. Amr’ın kadınlara yıkanacakları zaman saçlarındaki örgüleri çözmelerini emrettiğini duymuş. Bunun üzerine; “Şu İbni Amr’a şaşıyorum, kadınlara, yıkanacakları zaman örgülerini çözmelerini emretmiş, Saçlarını kazımalarını emretmiyormuş bâri!” diyerek itirazını belirtmiş, ardından Hz. Peygamber ile bir anısını aktararak bir yanlışlığı düzeltmeye çalışmıştır (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 43; Müslim, “Hayz”, 59; İbn Mâce, “Tahâret”, 108). Hz. Âişe’nin “öpme”nin abdest etkisi konusunda verdiği örneği de burada zikredilebiliriz. Buna göre bazı sahâbilerin hanımını öpen kimsenin yeniden abdest alması gerektiği iddialarına karşı, Hz. Âişe “*Resûlullah oruçlu iken öperdi ve bundan dolayı yeniden abdest almazdı*” diyerek karşı çıkmış böylece fiili bir hadisi aktarmıştır (Dârekutnî, *Sünen*, I, 248). Benzer bir durum ateşte pişmiş yiyeceği yiyen kimsenin bundan dolayı abdest alıp almaması ile ilgili rivâyetler için de geçerlidir. Konu ile ilgili tartışmalar İbn Abbas’a aktarıncı Hz. Peygamber’in böyle durumlarda yeniden abdest almaya gerek duymadığını söyleyerek hadisi aktarmıştır (Abdurrezâk, *Musannef*, I, 166; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 366).
- ²⁶ Meselâ bk. Müslim, “Salât”, 225; Tirmizî, “Salât”, 169. Ayrıca bk. İbn Hamza, *el-Beyân*, “إذا استأذن” rivâyeti. İbn Hamza burada “*Sizden biriniz üç defa izin istediği halde kendisine izin verilmezse geri dönsün*” (Buhârî, “İsti’zân”, 13; Müslim, “Edeb”, 33-37; Ebû Dâvud, “Edeb”, 127, 130) rivâyetinin hem sebeb-i vürûduna hem de sebeb-i rivâyetine yer vererek bazı değerlendirmeleri aktarır. Farklı örnekler için bk. İbn Hamza, *el-Beyân*, “إن الأعمال تعرض” rivâyeti; “إن كنت صائما بعد” rivâyeti.

IV. Değerlendirme

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen örnekler de göstermektedir ki, sebab-i vürûd ile aynı derecede olmasa da sebab-i rivâyet bilgisinin aktarılmasının da pek çok faydası vardır. Nitekim yukarıda İbn Hamza'dan nakilde bulunduğumuz yerde de görüldüğü gibi *el-Beyân ve't-ta'rif*'de sebab-i rivâyet kapsamında değerlendirilebilecek pek çok rivayete yer verilmesinin temel nedeni bu durumdur. Ancak burada şu hususa dikkat çekilmelidir: Sebab-i vürûd bilgisinin en önemli fonksiyonlarından biri onun hadisi doğru anlamaya vesile olmasıdır. Oysa sebab-i rivâyet için bazen farklı durumlar söz konusu olabilir. Örneğin zaman zaman sebab-i vürûd bilgisine vâkıf olmayan bazı sahâbîlerin hadisle yanlış istişhâdları ya da bir hadisi farklı bir anlam çerçevesinde/bağlamda kullanmaları, hadisin doğru anlaşılmasının önünde engel olabilmektedir. Dolayısıyla sebab-i rivâyet bazen hadisin anlaşılmasına vesile olsa da, bazı durumlarda hadisin yanlış yorumlanmasına da neden olabilmektedir.²⁷ Ayrıca aynı ilmî birikime sahip olmayan sahâbîlerin hadisle istişhâdlarında farklılıklar olabileceği ve zaman zaman hadisi rivâyet etmelerine vesile olan olaya ve çevreye/bağlama göre hadis metninde bazı ihtisarlara gittikleri her daim göz önünde bulundurulmalıdır.²⁸

²⁷ Bu konuda bazı örnekler için bk. Süleyman b. Sâlih, *İstidrâkû ba'zi's-sahâbe ma hufiye ala ba'zihim mine's-sünen: cem'an ve dirâseten*, Medine 2008, I, 315 vd.

²⁸ Mesrûk b. el-Ecdâ'ya (ö. 63/683) atfedilen şu sözler sahâbîlerin ilmî düzeydeki farklılıklarını göstermesi açısından önemlidir: "Hz. Muhammed'in ashâbıyla beraber vakit geçirdim. Onların herbirinin bir göle benzediklerini fark ettim. Öyle göl var ki, sadece bir kişinin ihtiyacını karşılar. Öyle göl var ki, iki kişinin ihtiyacını karşılar. Öyle göl var ki, on kişinin ihtiyacını karşılar. Öyle göl var ki, yüz kişinin ihtiyacını karşılar. Öyle göl de var ki, yeryüzündeki bütün insanlar etrafında konaklasa, onlara yetecek suyu vardır." Hüseyin Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, Kahire, ty, I, 30. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'i yakından tanıyan bir sahâbînin, vürûd sebebi hakkında bilgi olmayan hadislerin niçin söylenmiş ya da yapılmış olabileceği ile ilgili değerlendirmeleri ve bir hadisle istişhadı -söz konusu hadisin vürûd sebebini bildiği halde aktarmamış olması ihtimali de göz önüne alındığında- aynı durumda olmayan kimse-lerin değerlendirmelerine tercih edilebilir. Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bk. Bün-yamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2007, s. 150-442.